

Koen van Eijck en Roel van Oosterhout

HET COMBINEREN VAN MATERIËLE EN CULTURELE CONSUMPTIE

Vervagende grenzen of groeiende tegenstellingen?

Sinds Bourdieu worden smaakpatronen vaak ingedeeld in meer cultureel georiënteerde voorkeuren enerzijds en meer economisch of materieel georiënteerde anderzijds. Verschillende auteurs wijzen erop dat deze tweedeling vervaagt; 'anything goes' dus waarom zou de postmoderne consument zich nog wat aan dit onderscheid gelegen laten liggen? Tegelijk wordt interesse in legitieme cultuur echter steeds minder gangbaar onder de welvarende leden van de hogere statusgroepen, wat zou kunnen betekenen dat intensieve materiële en culturele consumptie juist minder vaak hand in hand gaan. Dit artikel laat zien dat de samenhang tussen materiële en culturele consumptie niet zonder meer is toe- of afgenomen. Het consumptiepatroon van de cultureel meest actieve groep Nederlanders heeft zich anders ontwikkeld dan het patroon van degenen die juist in economisch opzicht tot de bovenlaag behoren.

Cultuur versus economie?

In zijn klassieke werk *La Distinction* (1979/1984) laat Bourdieu zien dat de Franse elite van eind jaren zestig onder te verdelen is in twee segmenten: een culturele en een economische elite. Deze segmenten onderscheiden zich van elkaar op relevante kenmerken als beroepsgroep, type opleiding, politieke oriëntatie, materiële consumptie en culturele consumptie. Kenmerken van de culturele elite zijn met name een sterke affiniteit met eigentijdse uitingen van kunst en cultuur, een relatief bescheiden materieel consumptiepatroon en inkomen, een hoog opleidingsniveau en een baan als hogere employee in beroepssectoren als onderwijs of cultuur. De economische elite kenmerkt zich door een voorkeur voor meer traditionele cultuuruitingen, een hoog inkomen en dito uitgavenpatroon, en banen in bijvoorbeeld de technische sector of een positie als werkgever. Niet alleen de zogenaamde elites kenmerken zich door een nadruk op één van beide kapitaalsoorten. Ook in de middenklasse tekent het onderscheid tussen een meer cultureel en een meer economisch georiënteerd segment zich af.

Voor Bourdieu (1984: 283) is het verschil tussen de cultureel en de economisch georiënteerde levensstijl ‘clear-cut, total, and the opposition between the teachers and the employers [...] is comparable to the gap between two “cultures” in the anthropological sense’. Even verderop lijkt het echter alsof de ascetische inslag van de culturele elite vooral een kwestie van noodzaak is: ‘If the professionals do not always have the tastes to match their means, the teachers hardly ever have the means to match their tastes, and this disparity between cultural and economic capital condemns them to an ascetic aestheticism [...] which “makes the most” of what it has...’ (ibid. 287). De culturele elite neigt ertoe om de ascetische positie waartoe haar culturele kapitaal aanleiding geeft alsmaar verder te ontwikkelen aangezien ‘...their low economic capital does not lead them to expect many alternative pleasures and profits’ (ibid. 286). Dat klinkt bijna benauwend.

Sinds de jaren zestig zijn de opleidingsniveaus sterk gestegen en is het onderwijsdiploma tegelijk nadrukkelijker een voorwaarde geworden voor een hoge positie op de maatschappelijke ladder. Deze ontwikkeling heeft waarschijnlijk consequenties voor patronen van materiële en culturele consumptie. Maar wat gebeurt er dan? Een aantal meer recente onderzoeken naar de hogere- en middenklassen, met name buiten Frankrijk, wijst op het vervagen van de door Bourdieu geschetste tweedeling (Savage et al. 1992; Lamont 1992; Kraaykamp 2002). De cultureel kapitaalkrachtigen (de hoger opgeleiden) zijn niet bepaald vies van luxe consumptie, terwijl degenen met veel economisch kapitaal in toenemende mate tevens hoog opgeleid zijn. In een meritocratische samenleving zouden een hogere opleiding en een hoog inkomen, ofwel cultureel en economisch kapitaal, steeds vaker samen moeten gaan. Het is daarom mogelijk dat het onderscheid tussen cultureel kapitaal enerzijds en economisch kapitaal anderzijds aan het vervagen is. Een logisch gevolg hiervan zou zijn dat ook materiële en culturele consumptie vaker samengaan. We moeten dan wel aannemen dat de invloed van culturele en economische hulpbronnen op culturele respectievelijk materiële consumptie onveranderd blijft.

Die aanname is nogal gewaagd. Hoewel economisch en cultureel kapitaal sterker zijn gaan samenhangen door een toegenomen effect van opleiding op beroepsstatus (De Graaf en Luijckx 1995; Wolbers 1998), is de invloed van dit culturele kapitaal op culturele participatie minder eenduidig geworden. De grote groep hoogopgeleiden binnen de jongere generaties in Nederland geeft weinig blijk van al te veel interesse in het meest prestigieuze, schaarse culturele genot (Van Eijck 1999; Van Eijck et al. 2002). Cultureel kapitaal, in de vorm van een hoog opleidingsniveau, leidt dus niet langer als vanzelf tot daadwerkelijke culturele activiteit. Waar voorschriften rondom de ‘goede’ smaak minder dwingend worden, blijken jongeren steeds minder bereid om zich in traditionele, ‘moeilijke’ kunst te verdiepen. Het lijkt alsof de leden van de hogere statusgroepen, met zowel veel culturele als economische hulpbronnen,

zich meer dan voorheen zijn gaan concentreren op materiële zaken en populaire cultuur en minder op legitieme³ cultuur (zie ook Wynne en O'Connor 1998). Per saldo zou dit juist kunnen leiden tot een zwakker wordend verband tussen materiële en culturele consumptie. Als het principe van *noblesse oblige* (Bourdieu 1993: 113) voor de hoger opgeleiden – en überhaupt voor de leden van de economische elite – steeds minder geldt, zal de vanzelfsprekendheid waarmee leden van de hogere statusgroepen cultureel participeren, afnemen, en zo ook de relatie tussen materiële en culturele consumptie.

In dit artikel wordt getracht om aan de hand van trends in consumptiepatronen te achterhalen welk van deze twee scenario's de situatie in het laatste kwart van de afgelopen eeuw het beste beschrijft. De centrale onderzoeksvraag is tweeledig en luidt als volgt:

- In hoeverre is de relatie tussen materiële en culturele consumptie in Nederland veranderd in de periode van 1975 tot 2000?
- In hoeverre is de relatie tussen de achtergrondkenmerken van personen met een bepaalde combinatie van materiële en culturele consumptie veranderd?

De culturele omnivoor

Naast bovengenoemde onderwijsexpansie en de daarmee samenhangende afname van de distinctieve waarde van hoger onderwijs, zijn er meer zaken aan te wijzen die duiden op, of aanleiding geven tot, een toenemende relativering van het belang en de uitnemendheid van hoge cultuur. Kort na wo 1 ontstond bij zowel kunstenaars als creatieve highbrow liefhebbers een groeiende belangstelling voor elementen uit de populaire of volkscultuur, zoals (zwarte) jazz of artefacten uit 'primitieve' culturen. In pluriforme samenlevingen is smaakvorming niet langer voorbehouden aan een elite wiens voorbeeld navolging vindt via een eenzijdig *trickle down* proces. Dat betekent ook dat er niet langer universele maatstaven voor culturele uitingen gelden, maar dat elk cultureel product binnen een eigen esthetische context wordt beoordeeld (Crane 1992). Concreet: niet alle popmuziek is onbeduidend vermaak, maar binnen de categorie popmuziek kunnen goede en slechte liedjes onderscheiden worden (waarover uiteraard volop onenigheid kan bestaan). Doordat dergelijke onderscheidingen ook binnen genres als film of dans worden gemaakt, zijn het wellicht steeds minder de genres of disciplines als geheel die tegenover elkaar staan, maar verschuift de aandacht naar verschillen *binnen* alsmear gelijkwaardiger genres. Zo wordt het mogelijk dat mensen verschillen tussen twee popbands even cruciaal vinden als verschillen tussen populaire en klassieke muziek. De onderscheidende betekenis van de traditioneel hogere cultuur verliest daarmee aan belang. Dit proces wordt sinds de tweede helft van de vorige eeuw verhevigd doordat pop, kitsch en elementen uit de onontkoom-

bare commerciële cultuur steeds vaker deel zijn gaan uitmaken van het vocabulaire van kunstenaars (Wilterdink 2002).

Het losjes combineren door consumenten van verschillende culturele genres, ongeacht de status van die genres, wordt in onderzoek herhaaldelijk gesignaleerd. Het SCP (2001) karakteriseert de verandering van het cultuurpubliek als een verschuiving van participanten naar passanten. Hoger opgeleiden snuffelen overal rond en snuiven nu en dan wat cultuur, maar doen in hun vrije tijd liever van alles een beetje dan zich werkelijk te verdiepen in hoge cultuur. De groep die dat nog wel doet, slinkt. In dit licht wordt de moderne cultuurconsumment ook wel omschreven als een culturele omnivoor (Peterson en Simkus 1992). Deze groep onderscheidt zich niet langer van anderen door de keuze voor uitsluitend hoge cultuur, maar veeleer door het vermogen om zich voort te bewegen door een breed cultureel spectrum. Men beschikt, om de terminologie van Emmison (2003) te lenen, over culturele mobiliteit. Volgens Emmison is het vooral culturele competentie, in staat zijn om cultureel divers te consumeren, meer nog dan het daadwerkelijke consumptiepatroon, waarmee de hogere statusgroepen zich vandaag de dag van andere groepen onderscheiden. Peterson (1992) duidt op hetzelfde vermogen wanneer hij spreekt over het beschikken over *passing knowledge* op een breed cultureel terrein. Deze omnivoren worden door Peterson en Kern (1996) in groeiende aantallen aangetroffen in de hogere statusgroepen. Al met al betekent dit dat het effect van opleidingsniveau op cultuurdeelname sterk positief blijft, zo niet sterker is geworden gedurende de laatste decennia. Dat geldt ook voor Nederland (Van Eijck en Bargeman 2004). Binnen generaties zijn hoger opgeleiden nog altijd cultureel actiever dan lager opgeleiden, maar eerder in de breedte dan dat zij zich richten op enkel hoge cultuur. Omdat de traditionele terughoudendheid van hoger opgeleiden om zich met populaire cultuur in te laten afneemt, vermoeden we dat ook hun materiële consumptie minder in bedwang wordt gehouden door de ascetische zelfbeheersing die Bourdieu de culturele elite op dit terrein toedichtte. Dit zou betekenen dat materiële en culturele consumptie sterker zijn gaan samenhangen.

De consumptie van goederen als uiting van smaak

Naast de consumptie van culturele producten, is ook materiële consumptie vanouds gerelateerd aan klasse, status en prestige (Veblen 1953). De consumptie van materiële goederen is vooral sinds de verschuiving van Fordisme naar post-Fordisme een steeds grotere symbolische rol gaan spelen in het dagelijks leven (Lodziak 2002). Waar Fordistische bedrijfsvoeringen gestandaardiseerde goederen voor de massa produceerde, is productie in het post-Fordistisch tijdperk steeds gedifferentieerder geworden. Er wordt specifiek geanticipeerd op potentiële wensen van consumenten, die de verruimde keuzevrijheid

steeds meer hanteren als een instrument voor symbolische betekenisgeving en zelfexpressie (*sign value*: Baudrillard 2002). In dit opzicht is materiële consumptie een belangrijker element van smaken en levensstijlen geworden. Er wordt dan ook vaak beweerd dat we tegenwoordig leven in een *consumer culture* (Featherstone 1991; Slater 1997; Berger 2004). Materiële consumptie wordt, vooral sinds de jaren negentig, steeds meer bestudeerd vanuit een cultureel of psychologisch perspectief en minder als een fenomeen dat als een min of meer directe afspiegeling van beschikbare hulpbronnen (of klasseverschillen) moet worden gezien (Campbell 1995). Met de overweldigende keuze uit goederen die continu op de markt worden gebracht en een consument die ogenschijnlijk vrij is hieruit te kiezen wat hem of haar het meest aanspreekt, is het aanschaffen en gebruiken van goederen steeds meer gekoppeld aan het construeren van een identiteit. Materiële consumptiepatronen bekrachtigen niet simpelweg bestaande sociaal-economische categorieën, maar leiden ook tot nieuwe scheidslijnen tussen zich voortdurend ontwikkelende smaakgroepen (Katz-Gerro 2003). Gegeven de toegenomen welvaart en uitgaande van deze symbolische manier van consumeren, zouden consumptiepatronen daarom niet langer effectief te voorspellen zijn aan de hand van sociaal-economische achtergrondkenmerken. Inderdaad is er op alle consumptieniveaus zoveel variatie in het aanbod, dat velen het gevoel hebben naar hartelust producten te kunnen kiezen die bij de eigen smaak passen. Dat neemt echter niet weg dat economische hulpbronnen nog altijd veel invloed hebben op de hoeveelheid goederen die iemand kan consumeren, en de kwaliteit ervan.

Het spel en de spullen: waar economisch en cultureel kapitaal samengaan

Hierboven zijn enkele ontwikkelingen aangeduid die mogelijk invloed kunnen hebben gehad op de veranderende relatie tussen materiële en culturele consumptie. We noemden onder andere het uitbreiden van het onderwijsstelsel, het gestegen welvaartniveau, het vervagen van het onderscheid tussen hoge en lage cultuur, de overgang van Fordisme naar post-Fordisme en de symbolische waarden die daarmee aan consumptie gekoppeld werden, en de toenemende betekenis van consumptie voor levensstijl en identiteitsontwikkeling. David Brooks illustreert in zijn boek *Bobos in Paradise* (2001) wat deze ontwikkelingen voor uitwerkingen hebben gehad op consumentisme in de Verenigde Staten. Volgens Brooks zijn het vooral de hogere middenklassen die op zowel materieel als cultureel gebied het meest consumeren. Brooks noemt deze klasse de *brainy* klasse, verwijzend naar het hoge opleidingsniveau van deze groep. Bobo's³ zijn zowel financieel in goeden doen als cultureel onderlegd en geïnteresseerd. Qua cultuur houden ze er een zeer verscheiden consumptiepatroon op na, dat bestaat uit zowel hoge als lage cultuurvormen.

De term culturele omnivoor lijkt op deze groep dus van toepassing. Echter, ook materiële zaken consumeert deze groep relatief veel. Opvallend aan dit consumptiepatroon is dat bobo's via hun materiële consumptie trachten om hun culturele kwaliteiten te illustreren. Door het consumeren van de juiste goederen, willen ze uitdrukking geven aan hun intelligentie, verfijning en creativiteit. Hoewel een materialistische levenshouding over het algemeen niet leidt tot groter welbevinden (Burroughs en Rindfleisch 2002; Sirgy 1998), zet Brooks de bobo's neer als *the great reconcilers*, omdat ze heterogene leefstijlelementen tot een betekenisvol geheel weten te smeden.

Savage et al. (1992) ontwaren een soortgelijk consumptiepatroon onder segmenten van de nieuwe middenklasse. Waar Brooks de bobo's nog ziet als groep die uiteenlopende geneugten prima weet te verzoenen, spreken Savage et al. (1992: 128) evenwel van 'a combination of otherwise opposing cultures, which are "sampled" rather than incorporated into a way of life'. Zij doelen dan op ogenschijnlijke tegenstrijdigheden zoals flink sporten en fors drinken of zowel balletvoorstellingen als rockconcerten bezoeken.

Kraaykamp (2002) observeert dat op onderdelen ook in Nederland de combinatie van culturele en economische hulpbronnen leidt tot het aanschaffen van dure kwaliteitsproducten die de elite in staat stellen zowel hun goede smaak als hun prestige te tonen. Degenen die rijkelijk voorzien zijn van beide soorten hulpbronnen, consumeren anders dan degenen die hoog scoren op ofwel economische ofwel culturele hulpbronnen. Ook voor cultureel uitgaansgedrag en zelfs lezen vindt hij dat mensen met zowel culturele als economische hulpbronnen hoger scoren dan personen met alleen culturele hulpbronnen. Kraaykamp positioneert de eerste groep niet *tussen*, maar *boven* de groepen die over slechts één van beide typen hulpbronnen in ruime mate beschikken, om aan te geven dat zij een cumulatieve voorsprong hebben bij het vormgeven van hun levensstijl. Hij toont aan dat de hogere en middenklasse zich niet keurig in economische en culturele subklassen laten opsplitsen omdat er een duidelijk gecombineerd segment aanwijsbaar is met een onderscheiden levensstijl.

Op zoek naar verschuivingen

Zoals in de volgende paragraaf zal worden toegelicht, maken de beschikbare data het mogelijk om trends te observeren over de periode 1975-2000. Het betreft data uit het vijfjaarlijkse TBO-onderzoek waarbij we aan het begin en het eind van de observatieperiode steeds twee bestanden hebben samengevoegd om een voldoende groot aantal respondenten te genereren. Op basis van deze gegevens hopen we de twee centrale vragen te kunnen beantwoorden:

- In hoeverre is de relatie tussen materiële en culturele consumptie in Nederland veranderd in de periode van 1975 tot 2000?

- In hoeverre is de relatie tussen de achtergrondkenmerken van personen met een bepaalde combinatie van materiële en culturele consumptie veranderd?

Ten aanzien van de eerste vraag hebben we twee mogelijkheden geschetst. De relatie kan versterkt zijn doordat zowel materiële als culturele consumptie steeds meer een gezamenlijke bron hebben, namelijk het onderwijsniveau (Brooks 2001). Ook Kraaykamp toont aan dat een grote belangstelling voor zowel materiële goederen als culturele activiteiten veelvuldig gecombineerd worden, deels vanwege het samengaan van culturele en economische hulpbronnen. Savage et al. (1992) beschrijven een soortgelijke trend in consumptiepatronen, maar spreken van een opkomende postmoderne levensstijl, daarmee suggererend dat smaken juist minder afhankelijk worden van de sociaal-economische achtergrond.

Anderzijds kan de relatie tussen materiële en culturele consumptie juist zijn afgenomen omdat hoger onderwijs steeds minder een hoog niveau van participatie in legitieme cultuur impliceert, mede door de verzwakte normen rondom culturele smaken. De welgestelden zouden dan namelijk steeds minder cultureel actief zijn. Onderzoek van Wynne en O'Connor (1998) en Van Eijck et al. (2002) wijst in deze richting.

Wanneer één van beide trends dominant naar voren komt, kan het antwoord op de tweede vraag behulpzaam zijn bij de nadere interpretatie daarvan. Een drietal scenario's valt uit de literatuur af te leiden. Een toenemend samengaan van culturele en materiële consumptie zou verklaard kunnen worden met behulp van twee van deze scenario's. In het eerste, *postmoderne*, scenario neemt de invloed van achtergrondkenmerken op consumptiepatronen af. Dit zou het gevolg zijn van feitelijk verminderende drempels voor consumptie of deelname als gevolg van de gestegen welvaart en de toegenomen toegankelijkheid van diverse culturele producten. Smaakvoorschriften verzwakken, snobisme en ascetisme verliezen het van omnivorisme en hedonisme. Wie de mogelijkheden heeft, consumeert zowel cultureel als economisch naar hartelust. Degenen die over veel cultureel kapitaal beschikken, mogen zich ook in materieel opzicht dan meer 'laten gaan' dan voorheen, terwijl degenen bij wie het accent meer op de economisch hulpbronnen ligt, zich niet meer tot de voorgescreven traditionele cultuuruitingen hoeven te beperken, bijvoorbeeld omdat die economische hulpbronnen steeds minder via traditionele patronen van intergenerationele overerving verworven worden. In dit postmoderne scenario vloeien de door Bourdieu geschetste werelden van de economische (*la vie en rose*) en de culturele (*la vie en noir*) elite in elkaar over. Hierdoor gaan materiële en culturele consumptie vaker hand in hand. Dit scenario zal uiteraard alleen tot een sterker samengaan van beide typen consumptie leiden, wanneer deze in eerste instantie tot op zekere hoogte gescheiden waren.

Omgekeerd kan een sterker wordende positieve samenhang tussen beide typen van consumptie ook het gevolg zijn van hun toegenomen afhankelijk-

heid van de sociaal-economische achtergrond. Hierbij valt met name te denken aan het onderwijs. Dit is het scenario van Brooks, die met zijn term *brainy classes* wil aangeven dat maatschappelijk succes, hetgeen tot materiële beloning leidt, steeds meer afhankelijk wordt van cultureel kapitaal in de vorm van hoger onderwijs (zie ook Elchardus 2002). Ook deze trend zou ten grondslag kunnen liggen aan een sterker samengaan van beide vormen van consumptie. We zullen dit het *meritocratische* scenario noemen.

Ten slotte bestaat nog de mogelijkheid dat beide typen consumptie tegenwoordig juist minder sterk samenhangen. Deze verwachting is gebaseerd op de bevinding dat een hogere opleiding steeds minder garantie biedt voor cultuurdeelname (Van Eijck et al. 2002). Ook hier speelt de afgenomen relevantie van smaakvoorschriften een rol. Bij Brooks hebben de hoger opgeleiden steeds sterker de neiging om naast cultuurdeelname ook materiële consumptie een prominente plek in hun leefpatroon te geven. Maar wanneer hoger opgeleiden het er cultureel een beetje bij laten zitten terwijl ze tegelijk dankzij de toegenomen welvaart meer materieel gaan consumeren, kan het verband tussen beide typen consumptie juist verzwakken. In dat geval voltrekt zich het derde, *materialistische* scenario.

Data en methode

De gebruikte data zijn afkomstig uit de tijdsbestedingsonderzoeken die het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) elke vijf jaar uitvoert. Deze bestanden bevatten een dagboek waarin per kwartier informatie is opgenomen over de tijdsbesteding van respondenten gedurende zeven aaneengesloten etmalen, alsmede additionele gegevens uit de bijbehorende vragenlijsten over zaken als opleiding, inkomen, beroep, bezittingen, hobby's, interesses en cultuurparticipatie. In dit onderzoek zijn de metingen van 1975, 1980, 1995 en 2000 gebruikt. Deze metingen telden respectievelijk 1309, 2730, 3227 en 1813 respondenten. De metingen van 1975 en 1980 zijn samengevoegd tot cohort 1, de metingen van 1995 en 2000 vormen samen cohort 2. Omdat we geïnteresseerd zijn in trends in materiële en culturele consumptie, zijn de respondenten die nog niet oud genoeg geacht werden om eigen consumptiepatronen te hebben ontwikkeld, uit de dataset verwijderd. Culturele en materiële consumptiepatronen zullen over het algemeen pas ontwikkeld worden wanneer men in het eigen levensonderhoud voorziet en zelfstandig woont. Voor veel mensen is dit voor hun 25e levensjaar nog niet het geval. Ook voor de vaststelling van het onderwijsniveau is deze leeftijdsgrens zinvol, omdat veel hoger opgeleiden voor hun 25e hun studieloopbaan nog niet afgerond hebben. Daarom is ervoor gekozen respondenten die jonger waren dan 25 jaar of thuiswonend, niet in de analyse te betrekken. Dit leverde een dataset op met 6978 respondenten; 2950 in cohort 1 en 4028 in cohort 2. Bij alle analyses zijn de

data gewogen op basis van sekse, leeftijd, werkzaamheid, urbanisatiegraad, en omvang en type huishouden. Zodoende zijn de gegevens in elk meetjaar representatief voor de (zelfstandig wonende) Nederlandse bevolking van 25 jaar en ouder.

Culturele consumptie is gemeten aan de hand van een vijftal variabelen op het gebied van receptieve cultuurparticipatie, te weten frequentie van museumbezoek, het bezoeken van toneelvoorstellingen en/of concerten (schouwburg), het bezoeken van revues en/of shows, het lezen van literatuur ter ontspanning en het aantal gelezen boeken in de afgelopen maand. Voor het overige zijn de categorieën inhoudelijk niet nader gespecificeerd.⁴ Samen gevoegd leveren deze vijf culturele items een schaal op met een Cronbach's α van 0,54. Dat is maar net boven de kritische grens van 0,50. De betrouwbaarheid van de schaal laat dus wel te wensen over, maar het bleek niet mogelijk om deze te verhogen door items toe te voegen of weg te laten. Op onderdelen zullen de items uit deze schaal daarom ook afzonderlijk bekeken worden.

Materiële consumptie is gemeten aan de hand van het al dan niet bezitten van een aantal materiële goederen. De tbo-bestanden bevatten een groot aantal items over materiële bezittingen. Voor bepaalde goederen geldt echter dat het bezit ervan in 1975-1980 veel minder gangbaar was dan in 1995-2000, of andersom. Een videorecorder is in 2000 in bijna ieder huishouden te vinden terwijl dat in 1975 nog lang niet het geval was. Het omgekeerde geldt bijvoorbeeld voor de platenspeler. Om een zo consistent mogelijk beeld te verkrijgen van materiële consumptie door de jaren heen, is er gekozen voor items waarop de scores van beide cohorten niet al te veel verschilden. In één geval is een item samengesteld uit twee verschillende objecten, namelijk het item platen- of cd-speler. Voor dit item zijn voor het eerste cohort (1975-1980) de scores voor het bezitten van een platenspeler gebruikt en voor het tweede cohort (1995-2000) de scores voor het bezitten van een cd-speler. Deze scores bleken per cohort ongeveer gelijk verdeeld te zijn, waardoor deze objecten zowel op inhoudelijke grond als op scoreverdeling vergelijkbaar bleken te zijn. Overige items die gebruikt zijn in de analyse zijn het bezit van een auto, autoradio, caravan, cassette recorder, diaprojector, diepvries, droogtrommel, elektrische grill, filmcamera, filmprojector, fototoestel, oven, tv en tenslotte een vrijstaand huis dan wel een twee-onder-een-kap woning. De antwoordcategorieën voor deze items bestonden uit ja/nee dichotomieën. Een uitzondering hierop is de televisie, waar is gevraagd hoeveel tv's men bezat en de antwoorden zijn gehercodeerd naar de categorieën (0) 'geen tv's', (1) 'één tv', (2) 'twee of meer tv's'. Bij woningtype kon de respondent kiezen uit vier typen, waaronder ook flat/etage en rijtjeshuis. Deze, veelal goedkopere, woningtypen zijn als 0 gecodeerd, bovengenoemde typen als 1. De schaal die op basis van deze items is geconstrueerd, is betrouwbaar (Cronbach's $\alpha = 0,73$).

Ten slotte is er een aantal demografische kenmerken gekoppeld aan de schalen, te weten leeftijd, geslacht, opleiding en inkomen.⁵

Resultaten

Verschuivingen in materiële en culturele consumptie

Om te beginnen kijken we naar de trends in materiële en culturele consumptie over het tijdvak 1975/1980 – 1995/2000. Voor materiële consumptie wordt enkel naar de score op de totale schaal gekeken. Deze score nam toe van 7,25 tot 9,23, wat betekent dat het aantal goederen uit de lijst dat men in bezit had met gemiddeld twee is toegenomen. Voor culturele consumptie steeg de schaalwaarde van 4,52 naar 6,29. Ook deze toename is significant. Bij de afzonderlijke items zien we dan ook stijgingen in de gemiddelde frequentie van museumbezoek, schouwburgbezoek en revue/show-bezoek. De tijd besteed aan het lezen van literatuur vertoont daarentegen een significante afname. Dit komt overeen met eerdere bevindingen op het terrein van leesgedrag (Knulst & Kraaykamp 1996). Het aantal gelezen boeken veranderde niet significant.

TABEL 1 Trends in materiële en culturele consumptie

	1975/1980	1995/2000	Sign. verschil
Schaal materieel	7,25	9,23	***
Schaal cultureel	4,52	6,29	***
Museum freq.	1,37	1,96	***
Schouwburg freq.	1,19	1,84	***
Revue/show freq.	0,33	0,40	**
Literatuur leestijd	0,68	0,56	***
Boeken afg. mnd	1,44	1,53	

* significant op $p < .05$ niveau

** significant op $p < .01$ niveau

*** significant op $p < .001$ niveau

Om een eerste indruk te krijgen van eventuele veranderingen in de samenhang tussen materiële en culturele consumptie, zijn de correlaties tussen de items per cohort weergegeven in tabel 2. De resultaten voor 1975/1980 staan boven de diagonaal, die voor 1995/2000 eronder. De correlatie tussen de schalen voor materiële en culturele consumptie is afgenomen van 0,168 in cohort 1 tot 0,046 in cohort 2. Het positieve verband tussen beide typen consumptie is daarmee tot bijna een kwart van de aanvankelijke waarde gedaald.

Kijkend naar de correlaties tussen de materiële schaal en de afzonderlijke items voor culturele consumptie krijgen we een meer gedetailleerd beeld van de verschuiving in de samenhang tussen materiële en culturele consumptie. De correlaties tussen materiële consumptie en museum- of schouwburgbezoek zijn gedaald, respectievelijk van 0,119 tot 0,064 en van 0,112 tot 0,082. Het verband tussen materiële consumptie en revue/show-bezoek bleef nage-

noeg constant. Het lezen van literatuur is negatiever gaan samenhangen met materiële consumptie (van -0,051 naar -0,089), terwijl het verband met aantal gelezen boeken van licht positief (0,048) omsloeg naar licht negatief (-0,045). Op één na zijn alle correlaties tussen culturele items en materiële consumptie daarmee lager of negatiever geworden. Met andere woorden: materiële consumptie gaat in 1995/2000 minder goed samen met zowel cultureel uitgaansgedrag als met lezen. Dit druist in tegen het meritocratische en het postmoderne scenario. Indien de verwerving van cultureel en materieel kapitaal inderdaad meer via dezelfde route, namelijk het onderwijs, verloopt, uit zich dat niet in een toegenomen samenhang tussen beide typen consumptie. Daarmee biedt deze bevinding voorlopig eerder steun aan het materialistische scenario.

TABEL 2 Correlaties tussen materiële schaal, culturele schaal en culturele items voor 1975-1980 (boven de diagonaal) en 1995-2000 (onder de diagonaal)

'5/'80 '95/'00	Schaal materiële consumptie	Schaal culturele consumptie	Museum	Schouw- burg	Revue/ show	Literatuur	Boeken
Schaal mat.	1,000	0,168***	0,119***	0,112***	0,108***	-0,051**	0,048*
Schaal cult.	0,046**	1,000	0,698***	0,720***	0,467***	0,404***	0,667***
Museum	0,064***	0,693***	1,000	0,361***	0,181***	0,125***	0,228***
Schouwborg	0,082**	0,711***	0,398***	1,000	0,368***	0,111***	0,180***
Revue/show	0,107***	0,384***	0,114***	0,312***	1,000	0,017	0,047*
Literatuur	-0,089***	0,464***	0,165***	0,139***	0,006	1,000	0,436***
Boeken	-0,045**	0,662***	0,206***	0,153***	0,033*	0,436***	1,000

* significant op $p < .05$ niveau

** significant op $p < .01$ niveau

*** significant op $p < .001$ niveau

Nu duidelijk is dat de samenhang tussen materiële en culturele consumptie op vrijwel alle fronten minder positief of zelfs meer negatief (leesgedrag) is geworden, willen we nagaan welke ontwikkeling hieraan meer in detail ten grondslag ligt. Een algehele afname van dit verband kan er bijvoorbeeld op duiden dat vooral degenen met weinig economisch kapitaal cultureel actiever zijn geworden terwijl de rest van de populatie geen verandering laat zien. Maar het is ook mogelijk dat de economische meest kapitaalkrachtigen minder dan gemiddeld hebben bijgedragen aan de algehele stijging in cultuurparticipatie. Om daar zicht op te krijgen, zijn de scores op beide schalen omgezet naar drie categorieën van zo gelijk mogelijke omvang (de tertielen laag, midden en hoog). In tabel 3 zijn vervolgens de combinaties van deze scores tegen elkaar afgezet en vergeleken voor cohort 1 en cohort 2. Naast de percentages die aangeven hoe vaak elke combinatie voorkomt (cultureel hoog, midden en laag met materieel hoog, midden en laag), worden ook indexcijfers gepresenteerd.

Deze cijfers geven aan in hoeverre het aantal personen per cel afwijkt van het aantal dat verwacht mocht worden wanneer de twee schalen onafhankelijk van elkaar waren.

TABEL 3 Het voorkomen van combinaties van niveaus van materiële en culturele consumptie per cohort

				<i>Materiële Consumptie</i>			
				<i>laag</i>	<i>midden</i>	<i>hoog</i>	<i>totaal</i>
<i>Culturele cons.</i>	laag	1975/1980	%	26,4%	14,4%	4,3%	45,1%
			index	1,12	0,91	0,74	
		1995/2000	%	7,9%	12,2%	9,2%	29,2%
			index	1,14	1,02	0,89	
	midden	1975/1980	%	10,0%	8,3%	4,8%	23,0%
			index	0,83	1,02	1,61	
		1995/2000	%	8,3%	13,6%	13,7%	35,6%
			index	0,98	0,94	1,08	
	hoog	1975/1980	%	15,7%	12,4%	3,8%	31,9%
			index	0,95	1,11	0,93	
		1995/2000	%	7,5%	15,0%	12,6%	35,2%
			index	0,90	1,05	1,01	
<i>Totaal</i>		1975/1980		52,0%	35,0%	12,9%	100%
		1995/2000		23,8%	40,8%	35,5%	100%

De rij- en kolomtotalen van tabel 3 laten nogmaals zien dat de niveaus van zowel culturele als materiële consumptie zijn toegenomen. Waar in cohort 1 nog 45,1 procent van de steekproef in het laagste tertiel van culturele consumptie viel, is dat in cohort 2 nog maar 29,2. Het middelste en hoogste tertiel zijn in omvang toegenomen. De stijging in het middelste tertiel is wel veel sterker, conform het idee dat vooral het aantal culturele ‘passanten’ is toegenomen. Bij materiële consumptie tekent de stijging zich nog duidelijker af; het laagste tertiel halveerde ruim van 52,0 procent tot 23,8 procent terwijl het hoogste tertiel bijna verdrievoudigde van 12,9 procent naar 35,5 procent.

Voor de afzonderlijke cellen (specifieke combinaties van culturele en materiële consumptie) hebben deze veranderingen grote consequenties. De kans om op beide typen consumptie in het laagste tertiel te vallen, is gedaald van 26,4 procent naar 7,9 procent. Daar staat tegenover dat de kans om in beide hoogste tertielen te vallen toenam van 3,8 procent tot 12,6 procent. Het combineren van een hoog niveau van zowel materiële als culturele consumptie komt in 1995/2000 dus inderdaad vaker voor wanneer we puur naar de absolute aantallen kijken. Gegeven de algehele toename in zowel materiële als culturele

consumptie, is deze bevinding welhaast triviaal. We willen eigenlijk vooral weten of er werkelijk andere keuzes worden gemaakt in 1995/2000, los van de algeheel veranderde kans om op een bepaald niveau cultureel of materieel te consumeren. Daartoe dienen de indexcijfers. Dat de verdeling over de cellen, gecontroleerd voor de algehele trends in consumptie (de randtotalen), daadwerkelijk verschilt tussen de twee cohorten, toonde een aanvullende loglineaire analyse aan. De cohortverschillen in de samenhang tussen materiële en culturele consumptie zijn significant.⁶

Wie in het laagste tertiel voor materiële consumptie valt, heeft in beide cohorten een grotere kans om ook in het laagste tertiel voor culturele consumptie te vallen dan wat verwacht zou mogen worden als beide typen consumptie niets met elkaar te maken zouden hebben. De indexcijfers zijn namelijk groter dan 1, te weten 1,12 voor cohort 1 en 1,14 voor cohort 2. De kansen om een laag niveau van culturele consumptie met een midden- of hoger niveau van materiële consumptie te combineren, liggen in cohort 1 lager dan in cohort 2 (0,91 versus 1,02 resp. 0,74 versus 0,89). Dit betekent ook dat degenen met veel materiële hulpbronnen in cohort 2 meer kans hebben om weinig cultureel actief te zijn. Deze meest welvarende groep heeft in cohort 1 een zeer grote kans om tot het middelste cultuurtertiel te behoren (indexcijfer 1,61). Deze kans is in cohort 2 afgenomen tot 1,08. De combinatie van beide bovenste tertielen komt juist in cohort 2 weer wat vaker voor (1,01) dan in cohort 1 (0,93). De absolute stijging van het aantal personen met deze combinatie wordt dus niet helemaal verklaard door de afzonderlijke trends in beide consumptiepatronen: los daarvan is men daadwerkelijk wat vaker geneigd 'hoog met hoog' te combineren. De kans voor degenen in het bovenste culturele tertiel om tot het middelste of laagste materiële tertiel te behoren, is licht afgenomen.

Samengevat wil dit zeggen dat degenen die cultureel tot de actiefsten behoren, in 1995/2000 vaker ook materieel meer consumeren. Degenen met het hoogste niveau van materiële consumptie zijn in deze periode echter vaker weinig cultureel actief, veel minder vaak middelmatig, en wat vaker zeer actief. Culturele activiteit impliceert dus vaker materiële consumptie, maar omgekeerd kunnen we niet concluderen dat materiële consumptie in toenemende mate een grote culturele interesse met zich meebrengt. In termen van bovengenoemde scenario's is dat een gemengd resultaat. De cultureel actieven bewegen zich conform het postmoderne of meritocratische scenario, terwijl degenen die in de gelegenheid zijn om veel materieel te consumeren, zich meer gedragen naar het materialistische scenario.

De samenhang tussen consumptie en achtergrondkenmerken

De tweede onderzoeksvraag betreft de verschuivende relatie tussen consumptiepatronen en achtergrondkenmerken. Om deze veranderingen in kaart te brengen, vergelijken we de invloed van vier basale achtergrondkenmerken

tussen cohort 1 en cohort 2 voor elk van de negen gecombineerde consumptiepatronen uit tabel 3. Dit doen we door met behulp van interactie-effecten in een logistische regressie-analyse te schatten of de invloed van deze kenmerken verschilt tussen de twee cohorten. In de gepresenteerde modellen zijn alleen de significante interactie-effecten opgenomen om de interpretatie zo eenvoudig mogelijk te houden. Concreet betekent dit dat elk achtergrondeffect waarvoor geen interactie met 'cohort' is gevonden, geldt voor de totale steekproef, dus beide cohorten. Als een achtergrondeffect wel significant anders is in cohort 1 dan in cohort 2, geeft de interactieterm aan hoeveel het effect in cohort 2 afwijkt van het effect in cohort 1. In dat geval geeft het effect bovenin de cel van tabel 4 het effect van het betreffende achtergrondkenmerk zoals dat geldt in cohort 1, en kan door optellen van het interactie-effect bij dit effect bepaald worden wat de sterkte van het effect in cohort 2 is.

Bij wijze van voorbeeld kijken we naar de kans om te behoren tot het combinatiepatroon materieel laag en cultureel laag. Deze kans is in beide onderzochte perioden groter naarmate men ouder is ($B=0,021$), een lager inkomen heeft ($-0,425$) en man is ($-0,410$). Voor opleiding zien we een significant interactie-effect van $-0,338$. Dit betekent dat de invloed van opleiding sterker negatief is geworden; het effect veranderde van $-0,169$ in 1975/1980 naar $-0,507$ in 1995/2000.⁷ De kans dat vooral lager opgeleiden in dit patroon vallen is dus groter geworden.

TABEL 4 Effecten van achtergrondkenmerken op de kans tot elk van de 9 combinatiepatronen van consumptie te behoren, inclusief interacties met cohort

		<i>Materiële consumptie</i>					
		<i>Mat. laag</i>		<i>Mat. midden</i>		<i>Matr. hoog</i>	
		<i>B</i>	<i>Exp (B)</i>	<i>B</i>	<i>Exp (B)</i>	<i>B</i>	<i>Exp (B)</i>
<i>Culturele consumptie</i>							
<i>Cult laag</i>	Leeftijd	0,021 ***	1,021	-0,023 ***	0,977	-0,024 ***	0,976
	Geslacht (vrouw)	-0,410 ***	0,664	-0,439 ***	0,645	-0,426 ***	0,653
	Opleiding	-0,169 **	0,844	-0,538 ***	0,584	-0,085	0,918
	Inkomen	-0,425 ***	0,654	0,144 ***	1,155	0,191 ***	1,210
	Cohort	0,481 *	1,618	0,083	1,086	1,269 ***	3,557
	<i>interactie: cohort</i>						
	Leeftijd	n.s.		n.s.		n.s.	
	Geslacht (vrouw)	n.s.		n.s.		n.s.	
	Opleiding	-0,338 ***	0,713	n.s.		-0,257 **	0,773
	Inkomen	n.s.		n.s.		n.s.	
	Nagelkerke R ²	0,226	0,102	0,057			

TABEL 4 Vervolg

		Materiële consumptie						
		Mat. laag		Mat. midden		Mat. hoog		
Culturele consumptie		B	Exp (B)	B	Exp (B)	B	Exp (B)	
Cult mid	Leeftijd	0,016***	1,016	-0,014*	0,986	-0,008	-,992	
	Geslacht (vrouw)	0,637***	1,891	0,417***	1,518	0,157	1,170	
	Opleiding	0,396***	1,486	0,271**	1,311	0,439***	1,551	
	Inkomen	-0,358***	0,699	0,254***	1,289	0,638***	1,893	
	Cohort	-0,204	0,815	-1,701***	0,183	0,457	1,579	
	<i>interactie: cohort*</i>							
	Leeftijd	n.s.		0,019*	1,019	0,026**	1,026	
	Geslacht (vrouw)	n.s.		n.s.		n.s.		
	Opleiding	n.s.		0,169*	1,184	n.s.		
	Inkomen	n.s.		n.s.		-0,322**	0,724	
	Nagelkerke R ²		0,094	0,100	0,155			
	Cult hoog	Leeftijd	0,010	1,010	-0,019***	0,981	-0,015***	0,985
		Geslacht (vrouw)	0,288**	1,333	-0,092	0,912	0,427	1,532
		Opleiding	0,213**	1,237	-0,176**	0,838	-0,049	0,952
Inkomen		-0,529***	0,589	0,109**	1,115	0,566***	1,762	
Cohort		-1,281*	0,278	-0,482*	0,617	3,414***	30,382	
<i>interactie: cohort*</i>								
Leeftijd		0,020**	1,020	n.s.		n.s.		
Geslacht (vrouw)		n.s.		n.s.		-0,590*	0,554	
Opleiding		-0,289**	0,749	0,165*	1,179	n.s.		
Inkomen		0,219*	1,245	n.s.		-0,382***	0,682	
Nagelkerke R ²		0,119	0,025	0,066				

* significant op p < 0,05 niveau

** significant op p < 0,01 niveau

*** significant op p < 0,001 niveau

n.s. = niet significant

Een soortgelijke situatie zien we voor het combinatiepatroon materieel hoog – cultureel laag. Ook de kans om tot dit patroon te behoren is kleiner geworden voor hoger opgeleiden (cohort 1: B=-0,085; cohort 2: B= -0,342). De kans om cultureel weinig actief te zijn is daarmee sterker gaan samenhangen met een

laag opleidingsniveau. Voor de culturele middengroep zien we daarentegen, in combinatie met de materiële middengroep, dat de invloed van het opleidingsniveau positiever is geworden (van 0,271 naar 0,440). De kans om cultureel het hoogst te scoren in combinatie met het laagste materiële niveau is juist minder afhankelijk geworden van een hoge opleiding. Het ascetische consumptiepatroon dat Bourdieu beschreef komt dus bij de hoger opgeleiden minder voor in 1995/2000 dan in 1975/1980. De invloed van het opleidingsniveau op de combinatie cultureel hoog – materieel midden is juist minder negatief geworden. In combinatie met het onveranderde (niet-significante) opleidingseffect op het patroon materieel hoog – cultureel hoog, wijst ook dit op een verschuiving van de cultureel actiefste groep richting meer materiële consumptie.

Samenvattend kunnen we stellen dat de negatieve invloed van opleiding op de kans om cultureel weinig actief te zijn is toegenomen, terwijl de positieve invloed van opleiding op de kans om tot de cultureel actiefsten te behoren per saldo wat afnam. Opleiding is daarmee steeds meer een *noodzakelijke*, maar wellicht steeds minder een *voldoende* voorwaarde voor culturele activiteit. Deze resultaten geven aan dat hoger opgeleiden het steeds meer laten afweten wat betreft hun cultuurdeelname. Dit geeft wederom steun aan het materialistische scenario.

De relatie tussen opleiding en materiële consumptie is minder nadrukkelijk uit de tabel af te lezen. Verschillen in opleidingseffecten tussen de rijen (niveaus van culturele consumptie) zijn duidelijker dan de verschillen tussen de kolommen (niveaus van materiële consumptie). Wat daarbij opvalt is dat de invloed van opleiding bij het lage cultuurtertiel steeds negatief is (of wordt), sterk positief is voor het middelste cultuurtertiel, en afwezig is of afneemt in het hoogste cultuurtertiel. Materiële consumptie is duidelijk minder een kwestie van opleiding dan culturele consumptie. Er zijn ook weinig aanwijzingen dat het verband tussen opleiding en materiële consumptie sterker is geworden, zoals het meritocratische scenario voorspelde.

Het effect van leeftijd verschilt in slechts drie gevallen tussen de cohorten. De combinatie van het middelste niveau van cultuurparticipatie met een midden- of hoog niveau van materiële consumptie, komen we in 1995/2000 vaker onder ouderen tegen dan in 1975/1980, getuige de positieve interactie-effecten die we daar zien. Ook het ascetische patroon van weinig materieel en veel cultureel consumeren zien we in toenemende mate onder ouderen. Alleen bij dit patroon zien we ook duidelijk een stijgend effect van leeftijd. Deze verschuivingen duiden enigszins op een ouder wordend publiek voor culturele activiteiten, althans die activiteiten die negatief samenhangen met materiële welstand. Tabel 2 doet vermoeden dat het hier met name om wat oudere lezers gaat.

Wat betreft sekseverschillen geldt dat vrouwen over het algemeen een geringe kans hebben om tot cultureel inactieve patronen te behoren. Voor de cultureel actievere segmenten is er geen verschil, of is de kans zelfs groter. Dit

is in overeenstemming met eerdere bevindingen die de oververtegenwoordiging van vrouwen in het culturele publiek aantonen (Bihagen en Katz-Gerro 2000; SCP 2001). Het verband met materiële consumptie is minder duidelijk. De invloed van geslacht verschilt slechts éénmaal significant tussen de cohorten, namelijk bij de combinatie materieel hoog – cultureel hoog. Deze verandering valt echter niet zinvol te interpreteren, want de invloed verandert van niet-significant positief (0,427) naar licht negatief (-0,163). De kans om tot één van de negen combinatiepatronen te behoren is dus niet meer of minder afhankelijk geworden van sekse.

Ten slotte kijken we naar de invloed van het inkomen. Deze invloed lijkt eerder af- dan toegenomen te zijn. De kans om tot een materieel hoge groep te behoren wordt in twee gevallen (de combinaties met cultureel midden en hoog) minder afhankelijk van het inkomen, getuige de negatieve interactie-effecten. In het eerste geval daalde het inkomenseffect van 0,638 naar 0,316, in het tweede van 0,566 naar 0,184. Het enige andere geval waarin de invloed van het inkomen verandert, betreft de kans om tot de groep materieel laag – cultureel hoog te behoren. Hierop is het effect van inkomen eveneens verminderd, nu van -0,529 naar -0,310.

Conclusies en discussie

In dit artikel is de veranderde samenhang tussen materiële en culturele consumptie onderzocht op basis van gegevens over de periode 1975-2000. Gedurende dit tijdvak is de consumptie op beide terreinen toegenomen. Men bezit in 1995/2000 meer duurzame goederen en participeert meer in cultuur. Daarbij moet worden opgemerkt dat de algehele stijging in cultuurdeelname te danken is aan cultureel uitgaansgedrag (zoals het bezoeken van musea en schouwburgen) en niet aan het leesgedrag. De tijd besteed aan het lezen van literatuur is juist afgenomen.

Deze algehele stijging in materiële en culturele consumptie leidt ertoe dat de groep personen die zowel materieel als cultureel fanatiek consumeert als vanzelf is toegenomen, zoals onze resultaten laten zien. Dat betekent echter nog niet dat ook de samenhang tussen beide consumptievormen sterker is geworden. Op veranderingen in deze samenhang hebben we ons in dit artikel geconcentreerd, met drie mogelijke scenario's als uitgangspunt.

De drie scenario's gaan uit van een beginsituatie waarin materiële en culturele consumptie het domein van verschillende segmenten in de samenleving zijn, conform de ideeën van Bourdieu (1984). In het eerste, *postmoderne*, scenario, zou het onderscheid tussen meer cultureel en meer economisch georiënteerde smaakpatronen vervagen. Dit zou een gevolg zijn van de afgenomen betekenis van de sociaal-economische achtergrond en traditionele smaakvoorschriften voor de consumptiemogelijkheden die voor mensen open staan.

Deze trends zouden ertoe leiden dat mensen minder geneigd zijn zich als het ware te beperken tot ofwel culturele ofwel economische consumptie. Bourdieu's gescheiden werelden vloeien dan geleidelijk in elkaar over, met een stijgende samenhang tussen materiële en culturele consumptie als gevolg (zie ook Savage et al. 1992). Het *meritocratische* scenario voorspelt ook een toegenomen samenhang tussen materiële en culturele consumptie, maar nu juist omdat materiële consumptie sterker afhankelijk is geworden van het opleidingsniveau, dat naast de kennis (cultureel kapitaal) steeds meer ook het inkomen (economisch kapitaal) bepaalt (zie Brooks 2001; De Graaf en Luijkx 1995). Ten slotte schetsten we het *materialistische* scenario. Dit scenario is gebaseerd op de observatie dat jongere generaties van hoger opgeleiden steeds minder geneigd zijn tot culturele activiteit, terwijl hun mogelijkheden tot materiële consumptie zijn uitgebreid. Als de hoger opgeleiden minder cultureel actief worden en meer materieel gaan consumeren, zou het verband tussen materiële en culturele consumptie juist afnemen (zie ook Van Eijck et al. 2002; Wynne en O'Connor 1998).

Een eerste blik op de samenhang tussen materiële en culturele consumptie maakte duidelijk dat deze twee vormen van consumptie minder sterk met elkaar gaan samenhangen. De correlatie tussen materiële en culturele consumptie daalde tussen 1975/1980 en 1995/2000 van 0,168 naar 0,046. Het postmoderne en het meritocratische scenario leken daarmee meteen van de baan, ten gunste van het materialistische scenario. Daarnaast lieten deze cijfers zien dat het verband tussen de twee vormen van consumptie in de aanvangssituatie bepaald niet negatief was. Omdat onze cultuurschaal helaas gedetailleerd noch erg betrouwbaar is, zullen we conclusies ten aanzien van de 'gescheiden werelden' van Bourdieu hier achterwege laten. De betekenis van de hoogte van de absolute samenhang op enig moment laat zich moeilijk duiden; belangrijker is de bevinding dat die samenhang is afgenomen.

Het materialistische scenario vertelt echter niet het hele verhaal. Een nadere analyse van specifieke combinaties van culturele en materiële consumptie liet zien dat de verschuiving in consumptiepatronen zich langs twee wegen voltrekt. Mensen met een hoog niveau van cultuurdeelname hadden in 1995/2000 een grotere kans om tevens tot de meer welvarende segmenten van de samenleving te behoren. Gegeven dat iemand cultureel actief is, is de kans dat deze persoon tevens materieel flink consumeert toegenomen. Dit komt overeen met het scenario dat we 'postmodern' gedoopt hebben: de culturele bovenlaag is welvarender geworden en geneert zich niet (meer) voor luxe consumptie. Invloeden van opleiding en inkomen zijn daarbij afgenomen.

Als wordt gekeken naar de consument van materiële goederen, komt het materialistische scenario wel weer naar voren. Gegeven dat iemand materieel welvarend is, is de kans dat deze persoon tevens cultureel actief is, afgenomen. Deze trend legt uiteindelijk meer gewicht in de schaal dan de postmoderne tendens onder cultureel veel consumerenden. De groep die hoog scoort op de

materiële schaal is namelijk toegenomen van 12,9 naar 35,5 procent van de steekproef, terwijl de groep die cultureel met meest actief is, slechts toenam van 31,9 naar 35,2 procent. De materialistische trend overvleugelt het postmoderne scenario waarin men beide typen consumptie juist vaker zou combineren. Voor het meritocratische scenario vonden we uiteindelijk geen enkel bewijs, aangezien de invloed van opleiding op de kans om materieel of cultureel veel te consumeren juist is afgenomen. Die afgenomen betekenis van de sociaal-economische achtergrond stemt overeen met het postmoderne scenario, dat daarmee beter past bij de gevonden ontwikkeling onder de cultureel meest actieve groep.

Is de slotsom nu dat we per saldo afstevenen op een situatie van culturele armoede gecombineerd met materiële rijkdom? We zouden bepaald niet de eersten zijn om een dergelijk doemscenario te schetsen (zie o.a. Cushman 1990; Postman 1992; Washburn en Thornton 1996). De algehele stijging in culturele consumptie (zie tabel 1) pleit echter tegen een dergelijk pessimisme. Wat we vooral zien, is dat mensen met een hoog niveau van materiële consumptie minder tot cultuurdeelname geneigd zijn. Hiervoor zijn meer verklaringen mogelijk dan we in dit artikel aan de orde konden stellen. De toegenomen tijdsdruk onder de hogere statusgroepen zou, in combinatie met het tijdsintensieve karakter van de meeste vormen van cultuurdeelname, mede verantwoordelijk kunnen zijn voor de geobserveerde verschuiving (zie o.a. Linder 1970; Robinson & Godbey 1997). Ook zou een uitsplitsing van dit onderzoek naar verschillende generaties verhelderend kunnen werken. Wanneer dan blijkt dat vooral jongeren cultuur 'ruilen' voor materiële zaken, zou er alsnog reden tot zorg zijn.

De hier gepresenteerde resultaten zijn gebaseerd op een set van algemene materiële producten en culturele activiteiten. Meer inzicht in welke culturele activiteiten precies worden ondernomen en welke specifieke producten (merken, typen) daar al dan niet mee worden gecombineerd, zal een interpretatie van de gevonden verbanden beslist verder kunnen helpen. Voorlopig is echter duidelijk dat het gecombineerde, zogenaamde postmoderne consumptiepatroon zich niet in die mate vertoont dat materiële en culturele consumptie alsmear vaker hand in hand gaan. Als er al grenzen vervagen, dan resulteert dat er vooral in dat degenen met veel materiële hulpbronnen steeds minder de noodzaak voelen om hun materiële status te onderstrepen met een hoog niveau van cultuurparticipatie.

Noten

¹ De auteurs danken Tally Katz-Gerro, Sophia Krzys Acord, Matthijs Kalmijn en Ivon Lussenburg voor hun commentaren en suggesties, en Ruud Luijkx en Jeroen Vermunt voor hun hulp bij de statistische analyse.

2 De begrippen hoge, legitieme, en *highbrow* cultuur zullen hier door elkaar gebruikt worden als synoniemen. Hoewel de betekenis van deze begrippen niet eenduidig is en hun gebruik allerminst betekent dat de auteurs het onderscheid tussen *highbrow* en *lowbrow* al te scherp zien, worden ze hier toch gebruikt om omslachtiger formuleringen te vermijden.

3 Met de term bobo duidt Brooks op het feit dat deze groep elementen van zowel de *bohemian* als de *bourgeois* in zich verenigt. Brooks' bobo's hebben niets te maken met de 'bondsbonzen' uit met name de sportwereld, waarop de term in het Nederlands veelal betrekking heeft.

4 De variabelen museumbezoek, toneel- en/of concertbezoek, en revue- en/of showbezoek zijn gemeten op een negenpuntsschaal, lopend van 'nooit' tot 'meer dan 3 keer per maand'. De variabele lezen van literatuur ter ontspanning is afkomstig uit de dagboeken en betreft daarom de reële tijdsbesteding per week. De variabele is gehercodeerd naar (1) 'nooit', (2) '0,25 tot 2,00 uur per week' en (3) '2,25 of meer uur per week'. Het aantal gelezen boeken in de afgelopen maand is niet gehercodeerd.

5 Net als leeftijd en geslacht, is ook opleiding in de tbo-bestanden elk jaar op dezelfde wijze gemeten. Hoogst voltooide opleiding heeft de categorieën (1) 'lo-vglo-lavo', (2) 'lbo' (3) 'ulo-mavo', (4) 'havo-vwo-mbo', (5) 'hbo' en (6) 'universiteit'. Inkomen werd niet gemeten in de dataset van 1975. Het inkomen van cohort 1 bestaat dus enkel uit de meting van 1980. Het maandelijks netto huishoudinkomen, uiteraard nog gemeten in guldens, heeft de volgende zes antwoordcategorieën: (1) 'minder dan fl 1.000', (2) 'tussen fl 1.000 en fl 1.500', (3) 'tussen fl 1.500 en fl 2.000', (4) 'tussen fl 2.000 en fl 2.500', (5) 'tussen fl 2.500 en fl 3.250' en (6) 'meer dan fl 3.250'.

6 $\chi^2 = 23,89$ bij 4 vrijheidsgraden ($p < 0,001$).

7 $-0,169$ (effect in 1975/1980) $- 0,338$ (interactie-effect) $= -0,507$ (effect in 1995/2000).

Literatuur

- Baudrillard, J. (2002) The ideological genesis of needs. In: J.B. Schor en D.B. Holt (red.) *The consumer society reader*. New York: The New Press, p. 57-80.
- Berger, A.A. (2004) *Ads, fads, and consumer culture: Advertising's impact on American character and society*. Lanham: Rowman and Littlefield.
- Bihagen, E. en T. Ketz-Gerro (2000) Culture consumption in Sweden: The stability of gender differences. *Poetics* 27, 327-349.
- Bourdieu, P. (1979/1984) *Distinction: A social critique of the judgement of taste*. Londen: Routledge.
- Bourdieu, P. (1993) The metamorphosis of tastes. In: P. Bourdieu. *Sociology in question*. Londen: Sage, p. 108-116.
- Brooks, D. (2001) *Bobos in paradise: The new upper class and how they got there*. New York: Simon & Schuster.
- Burroughs, J.E. en A. Rindfleisch (2002) Materialism and well-being: A conflicting values perspective. *Journal of Consumer Research* 29, 348-370.
- Campbell, C. (1995) The sociology of consumption. In: D. Miller (red.) *Acknowledging consumption*. Londen: Routledge, p. 96-126.
- Crane, D. (1992) High culture versus popular culture revisited: A reconceptualization of recorded cultures. In: M. Lamont en M. Fournier (red.) *Cultivating differences: Symbolic boundaries and the making of inequality*. Chicago: University of Chicago Press.
- Cushman, P. (1990) Why the self is empty: Toward a historically situated psychology. *American Psychologist* 45, 599-611.
- Eijck, K. van (1999) Socialization, education, and lifestyle: How social mobility increases the cultural heterogeneity of status groups. *Poetics* 26, 309-328.

- Eijck, K. van en B. Bargeman (2004) The changing impact of social background on lifestyle: "culturalization" instead of individualization? *Poetics* 32, 439-461.
- Eijck, K. van, J. de Haan en W. Knulst (2002) Snobisme hoeft niet meer: De interesse voor hoge cultuur in een smaakdemocratie. *Mens en Maatschappij* 77, 153-177.
- Elchardus, M. (2002) Op in rook? In: M. Elchardus en I. Glorieux (red.) *De symbolische samenleving: Een exploratie van de nieuwe sociale en culturele ruimtes*. Tiel: Lannoo.
- Emmison, M. (2003) Social class and cultural mobility: Reconfiguring the cultural omnivore thesis. *Journal of Sociology* 39 (3), 211-230.
- Featherstone, M. (1991) *Consumer Culture and Postmodernism*. London: Sage.
- Graaf, P.M. de en R. Luijckx (1995) Paden naar succes: Geboorte of diploma's? In: J. Dronkers en W.C. Ultee (eds.) *Verschuivende ongelijkheid in Nederland: Sociale gelaagdheid en mobiliteit*. Assen: Van Gorcum.
- Katz-Gerro, T. (2003) Consumption-based inequality: Household expenditures and possession of goods in Israel, 1986-1998. In: R. Shechter (red.) *Transitions in domestic consumption and family life in the modern Middle East: Houses in motion*. New York: Palgrave Macmillan, p. 167-189.
- Knulst, W. & G. Kraaykamp (1996) *Leesgewoonten: Een halve eeuw onderzoek naar het lezen en zijn belagers*. Rijswijk: SCP.
- Kraaykamp, G. (2002) Cumulative advantages and inequality in lifestyle: A Dutch description of distinction in taste. *The Netherlands' Journal of Social Sciences* 38, 121-143.
- Lamont, M. (1992) *Money, morals, and manners: The culture of the French and American upper-middle class*. Chicago: University of Chicago Press.
- Linder, S.B. (1970) *The harried leisure class*. New York: Columbia University Press.
- Lodziak, C. (2002) *The myth of consumerism*. London: Pluto Press.
- Peterson, R.A. (1992) Understanding audience segmentation: From elite and mass to omnivore and univore. *Poetics* 21, 243-258.
- Peterson, R.A. en A. Simkus (1992) How musical tastes mark occupational status groups. In: M. Lamont en M. Fournier (red.) *Cultivating differences: Symbolic boundaries and the making of inequality*. Chicago: The University of Chicago Press, p. 152-186.
- Peterson, R.A. & R.M. Kern (1996) Changing highbrow taste: From snob to omnivore. *American Sociological Review* 61, 900-907.
- Postman, N. (1992) *Technopoly*. New York: Alfred A. Knopf.
- Robinson, J.P. & G. Godbey (1997) *Time for life: The surprising ways Americans use their time*. University Park: Pennsylvania State University Press.
- Savage, M., J. Barlow, P. Dickens en T. Fielding (1992) Culture, consumption and lifestyle. In: Mike Savage et al. (red.) *Property, bureaucracy and culture: Middle-class formation in contemporary Britain*. Chicago: The University of Chicago Press, p. 99-131.
- SCP (2001) *Trends in de tijd*. Den Haag: SCP.
- Sirgy, M.J. (1998) Materialism and quality of life. *Social Indicators Research* 43, 227-260.
- Slater, D. (1997) *Consumer culture and modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Veblen, T. (1953) *The theory of the leisure class: An economic study of institutions*. New York: Mentor.
- Washburn, K. & J. Thornton (1996) *Dumbing down: Essays on the strip-mining of American culture*. New York: W.W. Norton & Company Inc.
- Wilterdink, N. (2002) The sociogenesis of postmodernism. *Archives europeennes de Sociologie* 42, 190-216.
- Wolbers, M. (1998) *Diploma-inflatie en verdringing op de arbeidsmarkt: Een studie naar ontwikkelingen in de opbrengsten van diploma's in Nederland*. Utrecht: ICS.
- Wynne, D. en J. O'Connor (1998) Consumption and the postmodern city. *Urban Studies* 35, 841-864.